

Heda kyrka

58.2864, 14.7034

Heda kyrka är en av de märkligaste kyrkorna i Östergötland. Den uppfördes av kalksten i mitten av 1100-talet, men exakt hur den såg ut på medeltiden vet vi inte.

Kyrkan kom mycket snart efter uppförandet att förändras genom ett tillbyggt kapell på södra sidan, som ännu finns bevarat. Kapellet påminner om tvärskeppen i Linköpings domkyrka och Vreta klostrets kyrka, som tillkom omkring år 1120. Kanske var det cistercienermunkar från det närbelägna Alvastra kloster som stod bakom tillbyggnaden av kyrkan. Men kyrkan har också influenser från domkyrkan Lund.

Kyrkan byggdes till och förändrades under seklernas gång. På 1200-talet fick koret en ingång på södra sidan. Denna är nu inmurad i absidens yttermur. Senare under medeltiden tillkom bland annat en sakristia på korets norra sida samt ett vapenhus på det södra kapellets södra sida.

I kapellets västra mur finns en trappa till en övre våning. Eventuellt har det här funnits en utgång till en läktare som kan ha avlägsnats i samband med en senare valvslagning.

En stor ombyggnad av kyrkan skedde dock på 1800-talet. Den ansågs då för liten och man beslutade också 1846 att riva kyrkan. När folklivsforskaren och fornforskaren Nils Månsson Mandelgren kom för att rita av kyrkan lyckades han övertala församlingen att istället restaurera kyrkan. Byggmästaren Abraham Nyström förordade ändå att man skulle riva den gamla kyrkan och istället bygga en ny - självklart med honom själv som byggmästare.

Den skånske professorn och domkyrkoarkitekten Carl Georg Brunius tog då fram ett förslag till ombyggnad.

Brunius var angelägen om att spara framför allt tornet, vilket han ansåg vara "i sitt slag det enda i hela Norden".

Förslaget godkändes och 1858 var ombyggnaden klar. Kyrkan hade då fått en ny korsarm i öster med ett kor med absid i mitten. Klockorna flyttades in i tornet från en låg klockstapel.

De trappgavlar som Brunius försett kyrkan med tog bort i mitten av 1950-talet då kyrkan åter renoverades under ledning av arkitekt Johannes Dahl från Tranås.

Utanför den västra dörren återfann man för en del år sedan ett tidigkrystet gravmonument, vars rester vi nu kan se inne i kyrkan. Runtextern anger att "...detta valv lades över Gudlög moder sin...". I graven hittades förutom två skelett som begravts senare också i botten av graven ett kvinnoskelett som förmodligen är Gudlög själv.

Det mesta av kyrkans inredning har tillkommit i samband med denna senaste större renovering, men vi finner också spår från den tidigast kyrkan.

I södra muren finns en inmurad piscina av kalksten. Ovanför hittar vi en relief som föreställer en tronande man med svärd i tidstypisk klädsel sittande på en medeltida stol under en tornprydd båge. Det har tolkats att bilden föreställer en av kungarna i Sverkersätten, kanske Karl Sverkersson som även skulle vara kapellets byggherre.

I kyrkan finns en del av en dopfont av sandsten som daterats till första halvan av 1200-talet. Att det dröjde något innan 1100-talskyrkan fick en dopfont kan tyda på att kyrkan ursprungligen uppförts som en privat kyrka för en kung eller storman och en dopfont anförskaffades först i samband med att den blev sockenkyrka.

Dopfonten som är i bruk har en cuppa som är tillverkad 1661 i Mikael Hackes verkstad i Skänninge.

I kyrkan finns ett antal medeltida träskulpturer bevarade. Mest berömd är kanske en träskulptur från mitten av 1100-talet som inspirerade Verner von Heidenstam till dikten Himladrottningens bild i Heda. Det är ett nordtyskt arbete från första hälften av 1400-talet, och enligt Ellen Key var det Heidenstam som själv hittat skulpturen dammig och undanstoppad på kyrkans vind.

En träskulptur föreställande en biskop är ett arbete från någon verkstad i Östergötland omkring år 1200.

En skulptur av ek visar Johannes döparen och är från mitten av 1300-talet - och här finns också ett krucifix av ek tillverkat i mitten av 1300-talet, även det i en verkstad här i Östergötland.

Bland kyrkans märkligaste inventarier finns en bonad som är utförd i nordtyskland på 1400-talet och som har ett mönster som har inspirerats av norditalienska sidentyger. En vävnad som påminner om denna finns i Kristinehamn i Värmland och vi känner också till liknande vävnader i Berlin, Wien och i Köln.

Ett av de begravningsvapen som finns i kyrkan är över ryttmästaren Gudmund Bruun, som dog 1696, men som ligger begravd i Bjälbo kyrka.

1776 fick orgelverk och fasad av orgelbyggare Lars Strömblad, men ersattes 1913 med en orgel byggd av Åkerman & Lund.

Och under orgelläktaren, i södra korsarmen hänger ett porträtt av Axel Rutenskiöld från 1771, möjligen målat av den tyskfödde Johan Henrik Scheffel.

I östra kyrkomuren finns flera runstenar. På den ena som tidigare stod på kyrkogården och som fick sin nuvarande placering vid mitten av 1800-talet, står i översättning: "Borger reste detta minnesmärke efter Anund kamp, sin fader". Den andra berättar att: "Holmsten reste denne sten, och gjorde bro efter Myr, sin Fader, han bodde i Jättestad".

Källor:

Pdf: "Heda kyrka - Kulturhistorisk inventering". Östergötlands länsmuseum delrapport 2004. Anna Lindqvist.

Häfte: "Heda kyrka". Gunnar Lindqvist 1997. ISBN 91-7962-086-8